

Wat brengt u hier?

Sarah Vankersschaever

Wat brengt u hier?

In gesprek met Paul Verhaeghe

2021

DE BEZIGE BIJ
AMSTERDAM

Copyright © 2021 Sarah Vankersschaever en Paul Verhaeghe
Omslagontwerp Studio Jan de Boer
Omslagbeeld Marcel Prins
Foto auteur Saskia Vanderstichele
Vertaling gedicht 'Le bouquet' van Jacques Prévert © Koen Stassijns
Vormgeving binnenwerk Perfect Service, Reeuwijk
Druk- en bindwerk Wilco, Amersfoort

ISBN 978 94 031 2531 2

NUR 320

debezigebij.nl

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk van de Forest Stewardship Council (FSC®) mag dragen.
Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Inhoud

Vooraf 7

1 Twintig jaar liefde en eenzaamheid

Over hoe iets begint 11

2 Inzicht helpt niet

Over psychoanalyse en therapie 59

3 Lof van het banale leven

*Over opvoeden, zelfzorg en wat we kunnen leren van
de Grieken* 117

4 Denken over de tijd

*Over maatschappijkritiek, autoriteit en de rol van
wetenschap* 161

5 Wie we samen willen worden

Pleidooi voor burgerschap en een nieuwe democratie 221

Biografie Paul Verhaeghe 267

Bibliografie 270

Vooraf

Van: Sarah Vankersschaever

Verzonden: maandag 3 augustus 2020, 16:49

Aan: Paul Verhaeghe

Onderwerp: Voorstel

Dag Paul (als ik mag),

Hopelijk is de vakantie deugddoend. Is ze in de praktijk voorbij, dan hoop ik dat ze op een geweldige manier nazindert.

Ik wil graag terugkomen op het gesprek dat we hadden na afloop van ons interview voor De Standaard. Nadien begon bij mij iets te kiemen. Een voorstel.

Je vertelde over je emeritaat eind 2021 en hoe je helemaal niet graag in de belangstelling staat. Of toch niet houdt van het soort belangstelling dat een emeritaatsviering met zich meebrengt, gesteld dat het coronavirus zo'n bijeenkomst toelaat.

Mag ik een voorstel doen? Is het een idee om een boek te maken over het traject dat je hebt afgelegd? Geen academisch werk, maar een boek voor de lezers die jou gedurende al die jaren hebben ontdekt en zijn blijven volgen. Hoe zijn je gedachten geëvo-

lueerd en hoe je visie op verschillende thema's? Hoe kijk je terug op de boeken die je hebt geschreven? Hoe ben je gegroeid als academicus en in je praktijk als psychoanalyticus? Wat heeft de wetenschap jou geleerd? En wat leerden jou de ontmoetingen met mensen? Hoe heb je de wereld zien veranderen? En hoe ben jij persona en persoon in die wereld?

Het is een boek dat je zelf zou kunnen schrijven, maar het lijkt me nou juist interessant er een buitenstaander bij te betrekken. Omdat een terugblik in gespreksvorm bijzondere invalshoeken kan bieden, het zou zich in geschreven dynamiek kunnen onderscheiden van je eerdere publicaties. En ja, ik solliciteer graag voor de rol van buitenstaander. Maar zoals ik al aangaf: het is een voorstel.

Ik kijk uit naar je reactie.

Alle goeds,

Sarah

Van: Paul Verhaeghe

Verzonden: maandag 10 augustus 2020, 11:16

Aan: Sarah Vankersschaever

Onderwerp: Re: Voorstel

Dag Sarah,

Ik heb wat nagedacht over je voorstel en er ook over gesproken met Haye Koningsveld, hoofdredacteur non-fictie bij De Bezige Bij. Aanvankelijk stond ik er aarzelend tegenover, maar ondertussen heb ik mezelf overtuigd dat een dergelijk boek een aantal mogelijkheden biedt die ikzelf in mijn eigen werk niet kan realiseren. En dan denk ik vooral aan de evolutie in mijn den-

ken over psychologie, psychotherapie, wetenschap en – ruimer – maatschappelijk hete hangijzers. Mijn denken is inderdaad sterk geëvolueerd (dat zal wel bij iedereen zo zijn) en natuurlijk vallen er verbanden te leggen met mijn afkomst en mijn persoonlijke situatie – die kunnen zijdelings aan bod komen, maar ook niet meer dan dat. De focus kan beter op het algemene liggen.

Concreet betekent dit dat het boek een zeer langgerekt interview wordt, gebaseerd op meerdere gesprekken waarvoor we voldoende tijd uittrekken. Een mogelijk vertrekpunt kan mijn werk zijn, beginnend bij Liefde in tijden van eenzaamheid (1998) en eindigend met mijn essay Houd afstand, raak me aan (2020), maar dat zien we later wel. Als we ervoor gaan, wil ik het sowieso én degelijk én uitvoerig doen. Ik ga met emeritaat per 1 oktober 2021.

Denk er zelf nog eens over na, praat eens met Haye en we zien wel hoe het loopt.

*Hartelijke groet,
Paul*

Twintig jaar liefde en eenzaamheid

Over hoe iets begint

‘Parkeer hier maar.’

‘Op het bord staat *MAXIMUM DERTIG MINUTEN.*’

‘Negeren. Dat is voor wie niet van West-Vlaanderen is.’

Paul Verhaeghe zweert bij hoog en bij laag dat hij en zijn geboortedorp Gits elkaar zijn ontgroeid, maar wanneer we voor zijn ouderlijk huis parkeren kent hij nog altijd de ongeschreven regels.

Het is een veel te warme maandag, op de achterbank zweten rabarbertaartjes voor zijn ouders en we zijn hier ondanks de aarzeling van de zoon. ‘Het dorp waarin ik ben opgegroeid is weg,’ heeft hij een paar keer gewaarschuwd. De meerwaarde om er samen naartoe te gaan ziet hij niet.

Maar wij willen inzicht in de jeugd van de man die de psychoanalyse in Vlaanderen mee op de kaart zette, het postzegelgrote podium van Verhaeghes bildung. Zelfs al is er niets te zien, er valt ongetwijfeld iets te begrijpen. En zo parkeren we zes maal ‘maximum dertig minuten’ voor de deur van zijn thuis, pal onder de kerktoren. ‘Ik heb die nog beklommen,’ zegt Verhaeghe. Dat was lang voor hij hem in zijn denken omver zou werpen.

Dat is straf. Om de goddelijke blik binnen te laten, hoefde je als kind alleen de voordeur open te doen.

‘Ik had het geluk dat mijn ouders zuinig waren met het toelaten van die blik. Mijn moeder was streng genoeg op zichzelf, daar had ze God niet voor nodig. Maar vooral: mijn ouders waren niet diepgelovig. Na verloop van tijd bleven ze weg uit de kerk en zetten ze zich er zelfs tegen af. Toch was de katholieke striktheid overal zodra je de deur uit ging. In Gits woonden nog kloosterzusters en zij waakten over het dorp.’

Verhaeghes ouders hadden samen een schoenenzaak. Het verhaal van hun liefde is rechte doorzee. Zijn moeder was schoenmakersdochter en als toekomst had ze voor zichzelf een winkel bedacht. Toen ze hoorde over een jongen uit het naburige dorp die op de vakschool voor schoenmaker leerde, maakte ze haar keuze: ‘Hem moet ik hebben.’ Ze was eenentwintig en kreeg het allemaal: de man, de winkel, de schoenen en uiteindelijk drie dochters en een zoon.

Heb jij het zo ervaren in jullie gezin? Dat alle voorwaarden voor het geluk waren vervuld?

‘Als ik naar mijn ouders kijk zie ik een goed koppel. Je moet het maar doen, zeven dagen per week samenleven, samen een zaak uitbouwen, samen kinderen opvoeden, samen ouder worden. Al zestig jaar lang. Als er al eens ruzies waren, was het omdat mijn moeder het liefst binnen bleef en mijn vader haar mee naar buiten wilde, naar een van zijn vele verenigingen. Hij is heel sociaal en was destijds overal ondervoorzitter. Nooit de voorzitter, want “als nummer één vang je alle problemen”’

Hoe was dat voor jou, als kind van ouders die het zo goed hadden aangepakt?

‘Ik heb veel vertrouwen en kansen gekregen, maar omdat mijn ouders als zelfstandigen altijd hard aan het werk waren voelde die vrijheid soms als desinteresse. Mijn vriendjes waren bijna allemaal zonen van landbouwers, die toen nog gewoon boeren heetten, en mijn kindertijd speelde zich grotendeels af op hun boerderijen. Ik zocht de aandacht waar ik die kon krijgen. Na mijn twaalfde moest ik op internaat in Kortrijk en in de week-ends was ik wel in Gits, maar ook toen zocht ik het land en de *beest’n* op. Of ik ging naar de parochiebibliotheek, letterlijk één straat verder; als het weer buiten te slecht was, dook ik in de wereld van de boeken. Eigenlijk ben ik al op jonge leeftijd meer buitenshuis dan thuis geweest. Al helemaal na mijn achttiende, want toen trok ik naar de universiteit van Gent.’

Kun je als tiener heimwee hebben naar een plek waar je meer niet dan wel bent geweest?

‘Heimwee is er enkel geweest door het breukvlak dat het internaat meebracht – van de ene dag op de andere was ik mijn vertrouwde omgeving kwijt en lag ik ’s avonds op een slaapzaal met tientallen onbekende jongens. Ik heb er velen in hun bed horen huilen. Ik was er een van. Maar niemand die daar ’s ochtends over sprak. Om de veertien dagen mochten we anderhalve dag naar huis, van zaterdagmiddag tot zondagavond. Dat was zwaar in het begin. Gelukkig werd dat snel wekelijks en een paar jaar later was er op zaterdag geen school meer, dus konden we op vrijdag al naar huis.’

Was je heimwee thuis bespreekbaar?

‘Nee, in West-Vlaanderen werd niet over emoties gepraat. Ik herinner me nog scherp de zondagavonden, na een weekend in Gits. Mijn vader bracht me dan naar het internaat en als hij

wegreed, hoopte ik altijd dat hij zou omkijken en zwaaien. Hij keek nooit om.'

Deed jou dat verdriet?

'Ja.'

Heb je hem dat ooit gezegd?

'Neen.'

Taboe?

'Ja, zoals wel meer in die tijd. Ook het fysieke was taboe, van seksualiteit tot ziekte. De weinige keren dat mijn vader ziek was lag hij op de sofa en zei niemand een woord. De huisarts kwam, gaf hem twee *pikuren* en 36 uur later was hij opnieuw aan het werk. Pijn was geen signaal om te stoppen, het was een teken om op je tanden te bijten en door te zetten.'

Ik denk dat veel mensen doorzettingsvermogen nog altijd zien als iets positiefs, als een deugd. Jij beschouwt het als iets negatiefs?

'In die versie wel, ja. Ik vind het belangrijk om goed te luisteren, zowel naar je lichaam als naar waarmee je zit, en om daarmee aan de slag te gaan. Was ik daarvan niet overtuigd dan was ik geen therapeut geworden.'

Lijk je eigenlijk wel op je ouders?

'Ik lijk op mijn moeder, ik ben eerder gereserveerd.'

Ook met die eigenschap lijk je niet erg blij.

'Neen, ik heb de neiging om mensen op afstand te houden. Ook mensen die van me houden.'

Liefde in tijden van eenzaamheid – het boek uit 1998 waarmee Paul Verhaeghe een publieke stem verwierf – is om twee redenen bijzonder. Het wijst op een vergeten dimensie van liefde en seksualiteit, namelijk die van onze driften en van ons onbewuste, en welke rol ze spelen in onze verhouding tot onszelf en de ander. Je zou het de verborgen agenda van onze liefde kunnen noemen. Of de schaduwzijde.

Daarnaast leest het boek ook als een retrospectieve *coming of age* van de auteur zelf. Want had *Liefde in tijden van eenzaamheid* een decor, dan was dat Gits. Het hele boek is een reactie op dat kleine dorp, als pars pro toto voor Verhaeghes blik op de wereld en op een generatie. De meest veelzeggende hint daartoe vind je op de laatste bladzijde, want het boek eindigt cryptisch. Na een bespiegeling over Lacan voegt Paul Verhaeghe op de valreep een bladzijde toe. Met vooral wtruimte. En tot slot:

‘Het was een filosofische oefening met als inzet te weten te komen in hoeverre het denken van je eigen geschiedenis het denken kan bevrijden van wat het stilzwijgend denkt en het de gelegenheid kan bieden anders te denken.’ (Michel Foucault, *Het gebruik van de lust*, p. 14).

Na 245 bladzijden spitten in de kleigrond van de psychoanalyse blijft de mentaal nahijgende lezer waarschijnlijk niet lang bij het citaat stilstaan. Toch is het een sleutelpassage die het boek in een nieuw licht plaatst. Wie het ziet kan het niet ontzien.

***Liefde in tijden van eenzaamheid* is een filosofische oefening met als inzet...**

‘...te weten te komen in hoeverre het denken van je eigen geschiedenis...’

...het denken kan bevrijden van wat het stilzwijgend denkt.

‘Met dit boek wilde ik enkele zaken helder krijgen. Zaken waarin ik als kind en adolescent de weg was kwijtgeraakt, het fysieke, het emotionele, het seksuele. Dus als ik schrijf over hoe een hele generatie gebukt ging onder al te dwingende normen van kerk, parochie en patriarchaat, hoe je als jongere opgesloten kunt raken binnen je eigen seksualiteit omdat je die niet hoorde te hebben, dan ben ik daarvan zelf zowel meewerkend als lijdend voorwerp. Al schrijvend probeerde ik in het reine te komen met het zogenaamd onreine.’

Ik kan me zo’n maatschappelijk klimaat amper voorstellen, moet ik toegeven. Ook al ben ik ‘maar’ dertig jaar later geboren.

‘Ik ben nog getuige geweest van die onvrijheid, ik ben erin opgegroeid, maar het is heel moeilijk om dat klimaat over te brengen aan wie het niet heeft beleefd. Ik geef je een beschamend voorbeeld: ik was twaalf en zat al op internaat toen ik mijn eerste natte droom kreeg. Het gebeurde ’s nachts, in mijn chambrette op de gemeenschappelijke slaapzaal. Ik herinner me een zweem van lust, maar vooral de paniek en de overtuiging dat mij iets ergs was overkomen, iets door en door slechts bovendien – alleen had ik geen flauw idee wat er gebeurd was en waarom. Misschien vreesde ik zelfs straf van een of andere goddelijke instantie. Ik ben blij voor jou dat je geen helder beeld hebt bij zo’n context, maar het is goed te beseffen dat jouw generatie vrij is omdat de vorige zich losgerukt heeft.’

Is het jouw bevrijde generatie die massaal je boek heeft gekocht en zich al lezend de weg herinnert die ze heeft afgelegd?

‘Ik denk dat de herkenbaarheid van *Liefde in tijden van eenzaamheid* deels het succes verklaart. Veel generatiegenoten

hebben blijvende littekens, de belastende houding tegenover seksualiteit en zelfs tegenover het lichamelijke is bij velen nooit helemaal verdwenen. Al ben ik ervan overtuigd dat ook vandaag mensen zich nog opgesloten kunnen voelen binnen hun seksualiteit, zij het om andere redenen. Het boek wordt nog altijd regelmatig herdrukt, waaruit ik afleid dat mijn generatie niet de laatste is met littekens.’

Hoezo?

‘Vandaag ligt een grote druk op mensen, ongeacht hun geaardheid, om seksualiteit als normaal te ervaren. Zowat elke fictieserie toont expliciete seksscènes en is doordrongen van genderdiversiteit. Die normalisering, zelfs banalisering, wekt de indruk dat er nauwelijks problemen kunnen en dus mogen zijn. Niets is minder waar, ik zie in mijn praktijk als therapeut veel individuen en koppels worstelen. Dat komt omdat in vergelijking met de vorige generaties het taboe verschoven is; over seks praten mag dan makkelijker zijn, de schaamte begint nu waar seks niet aan onze verwachtingen voldoet.’

Als ze onbevredigend en dus niet perfect is.

‘Het dominante vertoog spiegelt ons voor dat perfectie mogelijk is, als we ons maar voldoende hard inspannen en de juiste keuzes maken. Als we mislukken hebben we dus verkeerd gekozen, of moeten we gewoon harder proberen. Erectiepillen worden niet toevallig vooral gebruikt door mannen die het niet nodig hebben voor vrouwen die het niet willen – althans, die indruk heb ik op basis van wat ik in mijn consultatiekamer hoor. De keerzijde zie je vandaag opvallend weerspiegeld in onze cultuur. In films, boeken en theatervoorstellingen wordt ons voortdurend het beeld van de mislukte relatie voorgedragen. Een prachtig voorbeeld is de film *Marriage Story* van Noah Baumbach, uit 2019. Adam Driver en Scarlett Johansson

spelen een koppel dat uit elkaar groeit en scheidt. Die insteek is ondertussen mainstream. Als je als zoekende jongvolwassen telkens opnieuw daarmee wordt geconfronteerd dan komt dat binnen. Je moet perfect zijn, het hangt helemaal van jou af, maar de kans dat jij of je relatie mislukken is levensgroot. Die mislukking is wat je op den duur gaat verwachten en omdat je het verwacht, wordt het makkelijker werkelijkheid.'

Dus het naoorlogse Hollywoodkoppel, toch decennialang het romantische ideaal, was minder schadelijk?

'Dat hoor je me niet zeggen, maar op z'n minst was het een ideaal. Een positief ideaal dat je vertelt dat het mogelijk is om een leven lang van elkaar te houden. Beleef je vandaag als koppel een moeilijke periode dan is de spontane reactie: "Zie je wel, dit houdt toch niet." Het huidige relatiediscours ontmoedigt volgehouden engagement.'

En tegelijk hopen we allemaal de uitzondering te zijn op de echtscheidingsstatistiek.

'Als die hoop zich onderweg daadwerkelijk vertaalt in engagement is dat wat mij betreft de definitie van volwassen worden. Wie opgroeit en een eigen identiteit ontwikkelt, neemt onbewust en dus onvermijdelijk beelden en patronen over. Beelden op het vlak van autoriteit, lichamelijkeid, gender, de ander en ook op het vlak van liefde. De volgende stap houdt in dat je bepaalde beelden bewust kiest en andere bewust afwijst. Zo kun je je bewust zijn van het huidige vertoog rond mislukkende relaties en perfecte seksualiteit en toch ervoor kiezen je eigen weg te zoeken en je verwachtingen daar niet op af te stemmen. Al ontken ik niet dat het ontzettend moeilijk is om als individu, tegen de heersende beelden in, die keuzes te maken.'